

BOZKIR KAVİMLERİ

M.Ö. VII. YÜZYILDAN
M.S. VI. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR
BATI TÜRKİSTAN VE
KUZEY HİNDİSTAN'DAKİ BOZKIRLILAR

Egemen Çağrı Mızrak

ÖTÜKEN

EGEMEN ÇAĞRI MIZRAK; 1978 yılında doğumdu. Orta ve Lise öğrenimini Hüseyin Avni Sözen Anadolu Lisesi'nde (İstanbul/Üsküdar) tamamladı. 2001 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek Lisansını, 2002-2005 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı programında yaptı. Prof. Dr. Hüseyin Salman danışmanlığında savunduğu, "Peter B. Golden'ın Kha-zar Studies isimli çalışmasının tercüme ve kritiği" başlıklı Yüksek Lisans Tezi, 2006 yılında Selenge yayınları tarafından "Hazar Çalışmaları" adı ile basıldı. 2006 yılında askerlik görevini yerine getirdi. 2007 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bölümü'nde Doktora Programı'na başladı. 2009 yılında Doğukan Mızrak ile İngilizce'den tercüme ettikleri George Vernadsky'nin "Rusya Tarihi" isimli eseri Selenge yayınları tarafından basıldı. Prof. Dr. Ahmet Taşağıl danışmanlığında savunduğu "M.Ö. VII. Yüzyıldan M.S. VI. Yüzyılın Ortalarına Kadar Batı Türkistan ve Kuzey Hindistan'daki Bozkır Kavimleri" isimli tezi ile 2014 yılında doktorasını tamamladı. Yazarın Hazarlar, eski Türk ve bozkır kavimleri hakkındaki çalışmalarının dışında Kuzey Amerika Kızılderilileri Na-Dene'ler üzerine de bir çalışması bulunmaktadır. Aslen Erzincan/Refahiyeli olan Egemen Çağrı Mızrak evli ve bir çocuk babasıdır. Hali hazırda Namık Kemal Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	11
Kisaltmalar	13

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ/ 15

İKİNCİ BÖLÜM

İLK YURTLAR, EZELİ DÜŞMANLAR: HUN-YÜEH-CHİH ÇATIŞMASI VE TETİKLENEN ZİNCİRLEME GÖÇ DALGASI

2.1. Yüeh-chih'lerin Ataları ve Eski Yurtları	19
2.2. Linguistik, Sosyo-Kültürel ve Etnik Bağlantılar: Yüeh-chih –Tohar ve Yüeh-chih–Kuşan	22
2.3. Yüeh-chih'lerin Baktriya (Toharistan) Sahasına Geliş Zamanı Üzerine	31
2.3.1. Hun – Yüeh-chih Savaşları	31
2.3.2. Han İmparatoru Wu-ti ve Sadık Elçisi Chang-Ch'ien.....	36
2.3.3. Büyük Yüeh-chih – Küçük Yüeh-chih Bölünmesi ve Büyük Yüeh-chih'lerin İli-Çu Havzasına Geliş Zamanı Üzerine	38
2.3.4. Kunmo'nun Yükselişi ve Eski Usun Yurtları.....	43
2.4. M.Ö. VII – II. Yüzyıllar Arasında Batı Türkistan ve Kuzey Hindistan'a Yapılan Saka/İskit Göçleri	49
2.4.1. İskit – Saka Coğrafi Ayrımı ve Batı Türkistan'daki Saka Grupları.....	56
2.5. Büyük Yüeh-chih'lerin Baktriya Bölgesine Gelişi ve Göç Kronolojilerinin Analizi.....	62
2.5.1. Büyük Yüeh-chih Devleti'nin Merkezi ve Beş Yabguluk'un Konumları.....	72
2.6. Yabguluktan İmparatorluğa: Kuşanların Yükselişi ve Düşüşü	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUNLARIN ATALARI VE TARİHSEL KÖKENLERİ

3.1. Aşağı Ordos'un “Hayaletleri/İblisleri”	89
3.2. Hsien-yün'ler, Jung'lar ve Ti'ler	94
3.3. Hun Şeceresi	100
3.4. Hun Devlet Teşkilatı	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

M.S. IV-VI. YY. ARASINDA DOĞU İRAN, BAKTRİYA/TOHARİSTAN VE KUZAY HİNDİSTAN'DA ZUHUR EDEN BOZKIR KAVİMLERİ

4.1. Chionit/Hionit Halkı ve Kidarit Ailesi.....	115
4.2. Bizans Kaynakları'nda Bahsi Geçen “Sakæ – Massagetæ – Kermichon – Türk” Bağlantısı Üzerine	123
4.2.1. Kermichion/Hermihion Kralı Askel	127
4.3. 1000 Yıl Sonraki Döngü: Kızıl Hun – Ak Hun Bölünmesi	132
4.4. Kion/Hion/Chion Adı Üzerine	138
4.5. Ak Hunlar (Eftalitler)	141
4.5.1. Ak Hunların Ortaya Çıkışı ve Siyasi Kökenleri	141

4.5.2. Ak Hun – Sasanî Mücadelesi.....	153
4.5.3. Ak Hunlar'ın Kuzey-Doğu Fütuhâtı: Ak Hun – Kao-ch'e Mücadelesi.....	163
4.5.4. Ak Hunlar'ın Hindistan Fütuhâtı: Yabancı İstilacılar (Pushyamitra'lar ve Hunâ'lar).....	166
4.5.5. Orta Asya Ak Hunları'nın Çöküşü	176
4.5.6. Ak Hunların Etnik ve Kültürel Yapıları.....	181

BEŞİNCİ BÖLÜM

FİZİK ANTROPOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA ESKİ ÇİN'İN KUZAY-KUZAYBATI SINIRLARINDAKİ “SARIŞIN-KIZIL” SEKENELERİN MENŞEİ

5.1. Avrasya Coğrafyası ve Muharip Bozkır Kavimleri	189
5.2. Batı Kaynaklarında Avrupa Hunları'nın Kökenleri ve Dış Görünüşlerine Dair Bazı Kayıtlar	196
5.3. Eski Zamanlarda Bazı Sanat Eserlerinde ve Paralarda Resmedilmiş İç Asyalıların Yüz Morfolojileri.....	202
5.4. Avrasyalı Kadim Bozkır Kavimlerine Ait Buluntular Üzerinde Yapılan Fizik-Antropolojik Çalışmalar.....	206
5.4.1. Ting-ling'ler	209
5.4.2. Usunlar (Wu-sun'lar).....	212
5.4.3. Chieh Hunları (Chiang-c'hü Hsiung-nu).....	218
5.5. Orta Avrupada Roma ve Avar Dönemlerine Ait Fizik-Antropolojik Bulgular	225
5.6. Turani/Turanid/Turanoid Tip.....	229
5.7. Günümüz Kavimlerinin Sefalik Endeks Ölçümlerine Dair Bazı Çalışmalar	234

ALTINCI BÖLÜM

KONUMUZLA BAĞLANTILI GEÇMİŞ VE GÜNÜMÜZ KAVİMLERİNİN GENETİK ANALİZLERİ ÜZERİNE

6.1. Eski Kazakistan'ın Menşei Araştırmaları (M.Ö. 15. yy–M.S. 5. yy.).....	243
6.2. Eski İskandinavya'nın Genetik Kodları.....	245
6.3. Ege'nin Vadisi Hunları'nın Genetik Bağları	247
6.4. Günümüz Kansu Koridoru Milletlerinin mtDNA Analizlerine Dair Kısa Bir Değerlendirme.....	250
6.5. Tarım Havzası'nın Kadim Mumyaları ve Yüeh-chih – Toharlar'ın Etno-Genetik Menşei Üzerine	252
6.6. Sakalar'ın “Türklüğü” Meselesi.....	265

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ/ 273

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KAYNAKÇA/ 289

Dizin.....	308
------------	-----

Kızım

ÖNSÖZ

BATI TÜRKİSTAN ve Kuzey Hindistan sahaları tarih boyunca Avrasya'nın savaşı bozkır kavimlerinin ilgisini cezbetmiştir. İlk Çağ'da muhtelif Saka boyları, Yüeh-chih – Kuşanlar ve Hunlar gibi atlı-okçu kavimler tarafından defalarca istila edilen bu coğrafyalar bilhassa Gök-Türk Çağı'nda, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ve Moğol istilasının devamındaki süreçte "Türklükleri" şüphe götürmez kavimlerin veya hükümdarların kurdukları devletlerin himayesi altına girmişlerdi. Bu durum XVIII. yüzyıl sonraları ve XIX. yüzyılda Büyük Britanya'nın Hindistan ve Afganistan sahalarında gerçekleştirdikleri işgal ve sömürge politikalarına kadar devam etmiştir.

Çalışmamızın Giriş'ten sonra gelen II. bölümünde Yüeh-chih'lerin kökenleri ve eski yurtları hakkında bilgi verdikten sonra Hunlara karşı verdikleri amansız mücadele, batıya yaptıkları büyük göç ve Baktriya merkezli olarak kurdukları Kuşan İmparatorluğu'nun tarihini anlatacağız. Bu bölümde ayrıca Hun-Yüeh-chih çatışmasından birinci derecede etkilenen Usunlar ve özellikle de Saka boylarının yaşadıkları göç hareketlerine de değinmekteyiz. III. bölümde Shang ve Chou Hanedanları zamanında Çin "merkezî ülkesinin" kuzey ve batı sınırlarında yaşayan bozkır kavimlerinden, bunların Hunlarla olan soy bağlantılarından bahsederek Türk boylarının kökenlerine ve siyasi geleneklerine dair bazı ipuçları bulmaya çalıştık. IV. bölümümüzde Sasaniler tarafından Kuşan İmparatorluğu'na son verilmesinin ardından, İran'ın doğu – kuzeydoğu bölgelerindeki eski Kuşan mülkleri üzerinde beliren yeni bir atlı-okçu kavmin yani Hunların, adeta geleneksel bir kurgu üzerinden kendilerini Kuşanların varisleri olarak görerek, M.S. IV.-VI. yüzyıllar arasında eski Kuşan İmparatorluğu mirası üzerinde yeşerttikleri yeni devletlerden bahsettik. Bu bölümde Bizans kaynaklarındaki kayıtlardan hareketle, Saka–Massaget–Kermichion–Gök-Türk kavimleri arasında kurulan genolojik akrabalıklara değinmekle beraber, esas üzerinde durduğumuz konu Ak Hunlar ya da diğer adlarıyla Eftalitler oldu. V. bölümde Avrasyalı bozkır kavimlerinin dış görünüşlerine dair kayıtlara ve antropolojik özelliklerine dair bazı araştırmalara yer veriyoruz. VI. ve son bölümümüzü ise soy-genetiği araştırmalarına ve konumuzla bağlantılı geçmiş-günümüz milletlerinin genetik akrabalıklarına ayırdık.

Çalışmamızda sıkça kullandığımız Çince den tercüme edilmiş metinlerde “ ” içinde gösterilen kısımlar çevirenin kullandığı orijinal transkripsiyon sistemine {Wade-Giles ya da Pinyin} sadık kalınarak Türkçeye aktarılmıştır; lakin karşılaştırmalı kaynak kullandığımız durumlarda özel isim, yer adı, kavim adı gibi Çince ifadelerin transkripsiyonları her iki sistemle de [] veya () kullanılarak belirtilmiştir. Çalışmamız içinde ilk kez kullanılan tercüme edilmiş Çince bir ifade / işareti kullanılarak her iki transkripsiyon şekliyle de verilmiş –örneğin, w.-g.Yüeh-chih/pin.Yuehzi– fakat ilerleyen kısımlarda ifadenin yalnız Wade-Giles sistemindeki yazımı tercih edilmekle beraber zaman zaman / işareti kullanılarak her iki transkripsiyon şekli de hatırlatılmıştır.

Okuyucular için hatırlatmakta yarar gördüğümüz bir diğer nokta da, atlı-okçu/atlı-çoban/atlı-savaşçı/avcı-çoban/konar-göçer gibi muhtelif tabirler aynı kültür dairesine mensup göçebe bozkır kavimleri için eş değer ifadeler olarak kullanılmıştır.

Konumuzla ilgili olarak sıkça kullandığımız Han dönemi kronikleri *Shih-chi* ve *Han-shu*'ya ait kayıtlarda; E. L. Shaughnessy, Yu Taishan, Li Xinru, C. G. R. Benjamin, Zhang Ye gibi *Pinyin* transkripsiyon sistemini kullananların metinleri ile E. G. Pulleyblank, N. Di Cosmo, Ying-Shih Yü, Ayşe Onat {*Han Hanedanlığı Tarihi* 94 A-B ve 96 A-B (Chang-Ch'ien + Li Kuang-li Biografileri)} gibi *Wade-Giles* transkripsiyon sistemini kullananlar karşılaştırılmıştır. Batılı ana kaynaklardan Herodot *Tarih* (terc. Robin Waterfield; terc. Mümtelim Ökmen), Arrien'in *Anabasis* (terc. E. J. Chinnock), Justinus'un *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus* (terc. John Selby Watson), Polybius'un *Tarih* (terc. E. S. Shuckburgh), Strabo'nun *Coğrafya* (terc. H. C. Hamilton ve W. Falconer), Marcellinus'un *Roma Tarihi* (terc. C. D. Yonge), Procopius'un *Savaşlar Tarihi* (terc. H. B. Dewing), Jordanes'in *Gotlar'ın Tarihi* (terc. C. Christopher Mierow) adlı eserlerini kullandım. Ayrıca Hint kaynağı olarak Kalhana'nın *Rājatarangīnī*'sinden (Terc. M. A. Stein) yararlandım. Gupta krallarına ait yazıtlarda J. F. Fleet; Naş-ı Rüstem ve Behistun Kitabeleri'nde yer alan ilgili yazıtlar için Roland Kent'in İngilizce tercümelerini kullandım.

Gerekli görülen yerlerde anlamı kolaylaştırmak ve akıcılığı sağlamak amacıyla kendi yaptığımız ilaveler { } veya – – ile gösterilmiştir. Eserlerinden yararlandığımız müelliflerin kendilerine ait ilaveleri ise aynı şekilde bırakılmıştır: [], () veya (:).

KISALTMALAR

- AAH : Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungarica
Am J Hum Genet. : American Journal of Human Genetics
Am J Phys Anthropol. : American Journal of Physical Anthropology
Annls. hist.-nat. Mus. natn. hung. : Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici
Anthrop. Hung. : Anthropologia Hungarica
AOH : Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica
AÜDTCFD : Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
BAVA : Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie
BSOAS : Bulletin of the School of Oriental Studies
CS : Chou-Shu
HJAS : Harvard Journal of Asiatic Studies
Hum. Genet. : Human Genetics
IAPN : International Association of Professional Numismatics
Int. J. Morphol. : International Journal of Morphology
JAS : The Journal of Asian Studies
JNAH : Journal of Northeast Asian History
JRAS : Journal of Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland
M.Ö. : Milattan Önce
M.S. : Milattan Sonra
Pin. / pin. : Pinyin Transkripsiyon Sistemi
PPS : Proceedings of the Prehistoric Society
PS : Pei-Shih
Proc. Biol. Sci. : Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences
TFYK : Ts'e-Fu Yüan-kuei
TT : T'ung Tien
TTK : Türk Tarih Kurumu
UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
W.-G. / w.-g. : Wade-Giles Transkripsiyon Sistemi
WHTK : Wen-hsien T'ung-k'ao

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

KUZAY VE GÜNEY ÇİN arasındaki karşıtlıklar, genel anlamda İç Asya platolarının konar-göçer bozkır kavimleriyle, Çin'in yerleşik ve gelişmiş tarım toplumu arasındaki mücadelelerin karşılaştırması olarak görülebilir. İç Asya ile Çin arasındaki zıtlık hali her anlamda belki de tarihteki gelmiş geçmiş en eski ve en köklü çatışmaların başında gelmektedir. Aslında İç Asya, Çinli olmayan fakat Çin'e bitişik bölgelerin Mançurya'dan başlayarak Moğolistan ve Türkistan yoluyla Tibet'e kadar uzanan geniş bir kavis şeklinde meydana getirdikleri coğrafi bir hat şeklindedir¹. Güçlü bir idare anlayışı, tarıma dayalı bir bürokrasi geleneği ve kalabalık bir nüfusa sahip Çin'in çiftçilikle uğraşan yerleşik ahalisi ile avcı-çoban bozkır kavimlerinin mücadeleleri özellikle bozkırlardaki büyük kuraklık ve kıtlık zamanlarında daha da şiddetlenmekteydi.

Eski dönemlerde, *Chung-kuo/Zhungguo*² yani "Merkezî Ülke" ya da "Orta Krallık" denilen Sarı Nehrin güneyindeki verimli ovalarda kurulan Çin devletleri, çeşitli stratejilerle sınırlarını sürekli olarak genişletmek istemiş ve bu bağlamda Orta Krallığın çevresini saran kendilerinden olmayan İç Asyalı "Yabancılara" karşı uzun soluklu mücadeleler yürütmüşlerdir. Çin devletleri açısından İç Asyalılar arasında en tehlikeli olanları tabii ki Kuzey ve Batı dairelerinde tuttıkları dayanıklı, keskin zekâlı, çevik ve "mobilize" olan atlı-okçu kavimler idi. Kuzey – Kuzeydoğu dairelerindeki Moğol-Tunguz, Kuzey – Kuzeybatı ve Batı dairelerindeki Türk kökenli kavimler ise bunlar arasında en meşhur olanlarıydı. Pek tabii ki *Ch'iang*'lar gibi göçebe proto-Tibet kabileleriyle, kökenleri tartışmalı Saka ve Tohar menşeli kavimler de bu kadim çatışmadaki önemli aktörler olmuşlardır. Bugünkü Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Kuzey ve Batı hattından Orta Krallığı çevreleyen bu "yaban-

¹ John K. Fairbank – Merle Goldman, *China: A New History*, 2006, s. 23.

² *Han Hanedanlığı Tarihi: Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Terc. ve Haz. Ayşe Onat-Sema Orsoy-Konuralp Ercilasun, 2004, dn. 38: s. 2, 103; E. Porter Wilkinson, *Chinese History: A Manual*, II. baskı, Harvard Univ., 2000, s. 132.

cular kuşağı”, defalarca Çin sınırlarından içeri girmiş, zaman zaman Çin’in kuzey bölgelerini ve hatta bazen de tüm Çin’i (Chou, Yüan, Ch’ing hanedanları gibi) egemenlikleri altına alarak yönetmişlerdir.

Lakin Asya’nın doğusundaki bu çatışma hali yalnızca güneyi temsil eden Çinli ahali ile kuzeydeki İç Asyalı “yabancılar” arasında değildir. Han sülalesi döneminden itibaren sistematik ve düzenli olarak tutulmaya başlanan resmî Çin yıllıkları sayesinde, Çin’in kuzey ve batı sınırlarındaki atlı-okçu kavimler arasında da sert ve acımasız mücadelelerin geçtiğini öğrenmekteyiz. Aslında, yerleşik kavimleri “av” olarak gören bozkır düzeni, ne yazık ki en insafsız ve ölümcül kıyımları yine kendi içinde uygulamış, muhtelif dönemlerde farklı boyutlarda gerçekleşen İç Asya’daki çatışmaların sonucunda değişen yaşam-alanları ve haritalar irili ufaklı göçlere sebep olmuştur. İster ezeli düşmanları Çin’e karşı ister kendi aralarında vuku bulan savaşlar sonucunda meydana gelsin, yola koyulan bozkır kavmi önündekileri iterek yeni yaşam-alanları bulmaya çalışıyor; bu süreç zarfında da bazen zincirleme reaksiyonlara sebebiyet vererek Orta Avrupa’ya kadar uzanan muazzam göç dalgaları oluşuyordu. Orta Asya’daki anavatanlarından batıya göç etmek zorunda kalan bozkır kavimlerinin güneybatı yönünde hareket eden gruplarını ilk olarak tarım kuşağının refah içindeki vaha devletleri, İran ve Hint alt-kıtasının zenginlikleri kendine çekiyor daha sonrasında ise tıpkı bir kara-delik gibi onları yutarak içlerinde absorbe ediyordu.

Baktriya/Toharistan, Soğdiyana, İran ve Kuzey Hindistan tarih boyunca Avrasyalı muharip bozkır kavimlerinin ilgisini cezbetmiştir. M.Ö. VII. yüzyıldan başlayarak M.S. VI. yüzyılın 3. çeyreğinde vuku bulan Gök-Türk fetihine kadarki bir milenyum aşkın süre zarfında bu coğrafyaları istila eden “Saka, K’ang-chü, Yüeh-chih, Chionit-Kidarit-Ak Hun” gibi atlı-okçu bozkır kavimlerinin kökenleri daima bir tartışma konusu olmuş, bilhassa iki güçlü tez; “Hint-Avrupalı-Altaylı” arasında sıkışıp kalınmıştır. Fakat ne ilginçtir ki “kökenler” konusu devreye girdiğinde tarihçilerin önemli bir bölümünün, objektif bir tutum sergilemekten ziyade sanki siyasallaşmış bir yapının sözcüleriymiş gibi hareket etmeleri, meseleyi daha da karmaşık bir hale sokmuş ve neticede bir türlü sağlam yargılara varılamamıştır. Türkçe konuştukları kesin olarak tespit edilmiş Ortaçağ Türk kavim ve devletleri dışında, dilleri hususunda çok az şey bilinen bu eski bozkır kavimleri, her nedense geçmişte ve günümüzde “atlı kültürün” en üst temsilcileri olduğunu düşündüğümüz Türk kavimlerinden ziyade, bu kültürün diğer güçlü temsilcileri olarak görülen kadim Hint-Avrupalı/İranî veya zaman zaman da Moğol menşeli kavimler ile özdeşleştirilmektedirler. Çünkü “Hint-Avrupacıların” genel hip-

tezine göre güya VI. yüzyılın ortalarına kadar sözünü ettiğimiz coğrafyalar – özellikle Batı Türkistan kastedilmektedir – demografik bakımdan neredeyse tamamen “İrani” yapıdaydılar ve bu dönemden sonra gerçekleşen Gök-Türk fetihleriyle birlikte Türkler, İslam fetihlerinin başladığı VII. yüzyılın ortalarına kadarki 100 yıllık kısa bir süre zarfında milyonlarca kilometrekarelik bir sahayı “Türkleştirmeyi” başarmışlardı. Bilimsel ahlaktan uzak bu mesnetsiz görüşün ne kadar gülünç olduğu ortadadır.

İşte bu bağlamda Gök-Türklerin ortaya çıkışından önce Batı Türkistan coğrafyasının önemli bir kısmında ve Hindistan’ın kuzeyinde hâkimiyet kurmuş bozkır göçebeleri olan Sakalar, Yüeh-chih’ler, Chionit/Hionit’ler ve Ak Hunların kökenleri meselesi büyük bir öneme sahiptir.

Gök-Türk çağından önce Batı Türkistan ve Kuzey Hindistan coğrafyalarında uzunca bir süre yaşamlarını sürdüren Avrasyalı bozkır kavimlerinden muhtelif kollara ayrılmış ve 8.000 kilometreyi aşkın uzunluğu, 1.000 km.’den fazla genişliği ile Mançurya’dan Macaristan’a kadar uzanan Eski Kıta’nın step kuşağını da içine alacak şekilde devasa bir coğrafyaya yayılmış Saka boyları, Hint-Avrupa mı Fin-Ugor mu yoksa Altay kökenli miydiler? Ya da genel olarak Sakalar şeklinde tesmiye edilen bu boylar farklı etnik menşeli kavimlerden mi müteşekkildiler? Tohar – Yüeh-chih’ler Hint-Avrupalı mı Türk mü yoksa Kuzey-Tibetli miydiler? Toharlarla aynileştirilen Yüeh-chih’ler tek bir kavim miydi yoksa her ikisi de farklı kavimler ya da boy birlikleri miydi? M.S. IV. yüzyılın ortalarından itibaren İran’ın doğu sınırlarında kendini gösteren ve ardından Kuzey Hindistan coğrafyasına giren Hun grupları Chionit – Kidarit ve Akhun/Eftalitler’in kökenleri neydi? Dış görünüşleri bakımdan bu kavimler İndo-europoid mi, Mongoloid mi, yoksa Turanoid miydiler? Eski zamanlarda yaşayan Türk boyları arasında “sarı veya kızıl saçlı, beyaz tenli, renkli gözlü ya da gür sakallı” unsurlara rastlanılmakta mıydı? Avrasya’nın bu kadim bozkır kavimleri genetik açıdan günümüz milletlerinin hangileriyle yakın idiler?

Çalışmamızda, işte tüm bu sorulara yanıt arayacak; Saka, Yüeh-chih ve Hunların-Chionit, Kidarit, Ak Hun/Eftalit göç serüvenlerini ve tarihlerini kısaca anlatarak, tartışmalı olan etnik kökenlerini kaynaklardaki soy-şecereleri, sosyo-kültürel yapılarını, fizik-antropolojik özellikleri ve günümüz milletleriyle genetik akrabalıkları bağlamında bir araya getirerek, muhtelif tespitler yapmaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM
İLK YURLAR, EZELİ DÜŞMANLAR:
HUN-YÜEH-CHIH ÇATIŞMASI VE
TETİKLENEN ZİNCİRLEME GÖÇ DALGASI

2.1. Yüeh-chih'lerin Ataları ve Eski Yurtları

Çin kaynakları, ilk kez M.Ö. 318 tarihli bir kayıttta olmak üzere, kuzey sınırlarının ötesinde yaşayan Hunlardan (w.g. Hsiung-nu/pin. Xiongnu) sıkça bahseder. M.Ö. 318 yılında bir anlaşma dolayısıyla en bilinen Hsiung-nu transkripsiyonu ilk defa kullanılmış ve bu yazım şekli bir daha değişmemiştir¹. Çin için her zaman büyük bir tehdit kabul edilen, neredeyse kusursuz bir askerî stratejiye ve olağanüstü savaşçılara sahip bu atlı-savaşçı kavim, M.Ö. III. yüzyılda Sarı Nehrin (Huang-ho) doğusunda, İç Moğolistan'ın orta-güney sahası konumundaki Ordos Platosu civarında arz-ı endam ederken, nehrin batı tarafındaki Kansu bölgesinde ise bir başka aktif atlı-savaşçı kavim, Hunların kadim düşmanları Yüeh-chih'ler yaşamaktaydı². “w.g. Yüeh-chih / pin. Yüezhi” [月氏], Çinlilerin onlara verdiği isimdi ve Çince’de “Ay Soyu (Irkı)”³ anlamına geliyordu.

Han dönemi Çin yıllıklarında [*Shih-chi* böl. 123’de ve *Han-shu* böl. 96A]⁴ yer alan “*Esasen, Yüeh-chih'ler Tun-huang* [*pin. Dunhuang*] ve *Ch'i-lien* [*pin. Qilian*]

¹ A. Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, 2013, s. 51.

² Éva Aradi, “The Yue-chis, Kushans and Hephtalites”, 2010, s. 46.

³ John M. Rosenfield, *The Dynastic Arts of the Kushans*, 1967, s. 7. S. Levi, meşhur Kuşan İmparatoru Kanişka'yla birlikte Kuşan hükümdarlarının taşımaya başladığı Hintçe bir unvanın (sansk. *Candana*; Çince transkripsiyonu *chan-t'o/chen-t'o*) Çinlilerin “Yüeh-chih” siyle aynı anlama geldiğini (“ay halkı”) ilk tespit eden araştırmacıdır. Sylvain Lévi, “*Kanişka et Śātavāhana: deux figures symboliques de l'Inde au premier siècle*”, 1936, s. 61-121; bkz. O. Maenchen-Helfen, “The Yüeh-chih Problem Re-examined”, 1945, s. 80 (dn. 110).

⁴ Yüeh-chih'lerin Hunlarla mücadeleleri ve Batı'ya yaptıkları uzun göç yolculukları hakkındaki en detaylı bilgileri dönemin çağdaşları olan *Ssu-ma T'an* tarafından hazırlanmaya başlanıp Çin tarih yazımının Heredot'u olarak bilinen oğlu *Ssu-ma Ch'ien* (M.Ö. 148-86) tarafından bitirilen *Shih-chi* (Tarih Kayıtları) isimli ilk resmî Çin hanedanlık yılığı ile ilgili bölümlerdeki bazı ufak

arasında ikamet ederlerdi”⁵ kaydındaki referansı dikkate alarak, Yüeh-chih’lerin eski yurtlarını tespit etmeye çalışmışlar ve Çin kaynaklarındaki bazı kayıtları inceleyen araştırmacılar özellikle Ch’i-lien Dağları’nın neresi olduğu hususunda tartışmışlardır. Bu noktada iki temel görüş vardır: 1) Ch’i-lien Dağları bugünkü Ch’i-lien Dağları ile aynı yerdir; 2) Ch’i-lien Dağları bugünkü Tanrı Dağları’dır (Tien-şan)⁶.

Shih-chi ve bilhassa da *Han-shu*’daki başka diğer kayıtlar üzerinden konuyu hayli teferruatlı bir şekilde tartışan Taishan Yu: Han hanedanı döneminde, Tun-huang’ın aslında *Tun-hung/Dunhong* Dağları (bugünkü Ch’i-lien Dağları) olduğunu, Ch’i-lien ya da Ch’i-lien – Tien olarak geçen dağın ise aslında bugünkü Ch’i-lien Dağları olmadığı ve buranın bugünkü Tanrı Dağları’nın doğu ayağı olduğunu iddia etmiş; Yüeh-chih’lerin eski topraklarının da bugünkü Ch’i-lien Dağları’nın kuzeyiyle Tanrı ve Altay Dağları’nın doğu ucu arasında uzandığını ileri sürmüştür⁷. Yani Hun hükümdarları Mo-tu ve oğlu Lao-shang Chi-yü’nün saldırılarından önce Yüeh-chih’lerin oturdukları ülke aşağı-yukarı bu mıntikalarda yer almaktaydı. Ch’i-lien’in, Toharca bir kelime olduğu ve “kutsal, tanrısal” anlamlarına geldiğini belirten diğer bir önemli Çinli bilim-adamı Lin Meicun da bu dağın Kansu bölgesindeki Ch’i-lien Dağları’ndan ziyade yine Tanrı Dağları bölgesiyle ilişkilendirilmesi gerektiğini söylemiştir⁸.

Yüeh-chih’ler, Ch’in hanedanı öncesi dönemdeki kitap ve kayıtlarında “Yu-zhi”/Yü-chih [ngio-tie], “Yuzhi”/Yüchih [ngio-tjie] ve “Niu-shi”/Niu-shih [ngiu-tjie] olarak zikredilmişlerdir. Mu Tianzi Zhuan/{Mu T’ien-tzu Chuan} birinci bölümündeki kayıttan [“*Jiawu gününde Göğün Oğlu Yu [Dağ]’nın dik yamacını aştı. Jihai günü Yanju ve Yuzhi’nin geniş düzlüklerine vardı*”] hareketle Taishan, Yen-chü/“Yanju” ve Yü-chih/“Yuzhi” düzlüğünün Hetao’nun

değişikliklerin dışında büyük oranda *Shih-chi*’den alıntılanan, Pan Piao (M.S. 3-54) tarafından yazılmaya başlanan ve Pan Ku (M.S. 32-92) ve kızı Pan Chao (M.S. 48-116) tarafından bitirilen *Han-shu* (Han Tarihi) isimli hanedanlık yıllığından öğreniyoruz: bkz. Jason Neelis, “Passages to India: Śaka and Kuşāna Migrations in Historical Contexts”, 59, *On the Cusp of an Era (Art in the pre-Kuşāna World)*, 2007. *Shih-chi* böl. 110 ve *Han-shu* böl. 94A/B)’daki Hun monografisi; Chang-Ch’ien ve General Li Kuang-li biyografilerinin bulunduğu *Shih-chi* böl. 123 Fergana Monografisi – *Han-shu* böl. 96A/B Batı Bölgeleri Monografisi; ayrıca içinde sadece Chang-Ch’ien ve Li Kuang-li biyografilerinin yer aldığı *Han-shu* böl. 61.

⁵ [*Shih-chi* 123]: E. G. Pulleyblank, “The Wu-sun and Sakas and The Yüeh-chih Migration”, 1970, s. 154; [*Han-shu* 96A]: *Han Hanedanlığı Tarihinde Batı Bölgeleri (96A-B)*, 2012, s.36; pinyin sisteminde göre yazılan *Dunhuang* ve *Qilian* için bkz. Yu Taishan, “A Study of Saka History”, 1998, s. 48.

⁶ Taishan, “A study of Saka History”, 1998, s. 49.

⁷ Taishan, “a.g.m.”, 48-52.

⁸ Lin Meicun, *The western region of the Han-Tang dynasties and the Chinese Civilisation*, 1998, s. 64-67, 78.

kuzeyinde uzanması gerektiği sonucuna ulaşmış ve bu bağlamda Savaşan Devletler Dönemi'nde (M.Ö. 475-221), *Yü-chih*'lerin Hetao'nun doğusunda ve Yanmen Dağları'nın kuzeybatısında yaşadıkları ileri sürümüştür⁹. Taishan, eskiden Hetao düzlüklerinde yaşayan [河套] *Yü-chih*'lerin kökenini [有虞] *Yu-yo/Youyo*'lara ve sonuncularını de [顛頊] *Chuan-hsü/Zhuanxu*'lara götürmektedir¹⁰. Ona göre *Chuan-hsü*'lerin de ilk yurtları orta-batı Çin'de yer alan Sichuan bölgesindeki Ruo Nehri Vadisi idi; ve oradan doğuya *Ch'iuung-sang*/*“Qionsang”*a hareket ettiler. Burada Shaohao beyinin yerine geçtiler ve daha sonra Shun'un liderliğinde, Lu üzerinden Jin'in güneyine hareket ettiler. Shun ölünce *Yu-yo*'ların bir kısmı bölgeden göç etti. Bir kol kuzeye giderek *Yüeh-chih*'leri meydana getirdi; başka bir kol ise yine Ho-hsi bölgesi (Hexi ya da Kansu Koridoru) yoluyla İli ve Çu vadilerine ulaştı. İli – Çu sahasına gelenler Çinlilerin Sai dedikleri Sakaların bir kabilesi haline geldiler¹¹. Yine yakın bir zaman önce yapmış olduğu çalışmasında Yang Hsien-i, *Tso-chuan*'da yer alan kayıttan hareketle Dük Hsiang'ın hükümdarlığının 14. yılında (M.Ö. 559) adları geçen *Chü-chih*'lerin, sonraki dönemlerdeki *Yüeh-chih*'ler olduğunu iddia ederek bu ikisini özdeşleştirmiştir. *Chü-chih* esasında bir şahıs adı idi. *Tso-chuan*'daki anlatıma göre *Chü-chih*'in atası, sonraki bir dönemde *Yüeh-chih* isminin hükmü altında göreceğimiz *Kua-chou*'dan sürgün edilmiş *Wu-li* idi; ve *Chü-chih*, *Ch'iang Jung* grubuna mensup *Jung-tzu* kabilesinden bir barbar olarak tanımlanıyordu¹². Neticede *Chü-chih*'in atası, *Kua-chou*'ya sürülmüştü yani orali değildi ve diğer taraftan her ne kadar bir şahıs ismi olan *Chü-chih*, bir kavim/kabile adı olan *Yüeh-chih* ile aynı sesi veriyor olsa da bu durum ikisinin aynıleştirilmesi için yeterli bir dayanak değildir¹³.

⁹ Taishan, “A Study of Saka History”, 1998, s. 47. Taishan'ın metinlerindeki Çince transkripsiyonlar *pinyin* sistemine göredir.

¹⁰ Taishan, “The Origin of the Kushans”, 2011, s. 11.

¹¹ Taishan, “A Hypothesis about the Source of the Sai Tribes”, 2000, Giriş s. 2. W. Eberhard da Çinlilerin Sai dedikleri halklarla, *Yüeh-chih*'lerle akraba başka bir kolu kastettiklerini belirtmektedir; bkz. Wolfram Eberhard, “Çin kaynaklarına göre Orta ve Garbî Asya Halklarının Medeniyeti”, çev. Mecdut Mansuroğlu, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, 1942, İstanbul, s. 168.

¹² K. Enoki, G. A. Koshelenko & Z. Haidary, “The *Yüeh-chih* and their migrations”, s. 172-173.

¹³ K. Enoki, et al. “a.g.m.”, s. 173.

2.2. Linguistik, Sosyo-Kültürel ve Etnik Bağlantılar: Yüeh-chih –Tohar ve Yüeh-chih–Kuşan

Çoğu bilim adamı Toharlarla ilişkilendirdikleri Yüeh-chih'leri Hint-Avrupa dil ailesine mensup *europoid* bir halk olarak tanımlamaktadırlar. Hem Yüeh-chih'lerin Toharlar olup olmadıkları meselesi hem de Toharca'nın mensup olduğu dil-ailesi meselesi hayli tartışmalı konular olmakla beraber, bu hususdaki hiçbir iddia henüz kesin olarak ispat edilememiştir.

Araştırmacıların önemli bir bölümü Yüeh-chih'ler ve onların devamı olan Kuşanlar'ın Hint-Avrupa dil ailesine mensup İranî bir lisan konuştuklarını ileri sürerken, bazı bilim adamları onların bir Türk dili konuştuklarını iddia etmektedirler. Erken dönem Yüeh-chih'lerle bağlantılı olan “*yabgu*” gibi bazı kelime ve unvanların¹⁴ sonraki dönemlerde de Türk dillerinde yaşama-yı sürdürmesi “Türk tezinin” en kuvvetli argümanlarından bir tanesidir. Diğerleri ise Yüeh-chih ifadesinin [月氏] Arkaik Çince'deki transkripsiyonuyla [ngiw⁹ɲt-tsie < *ngiwät-tia]¹⁵/[zngi-wät-t'ia']¹⁶ ilişkilidir. Fujita Toyahachi Ghuttal¹⁷, B. Karlgren *gwat/gwot*¹⁸, S. P. Tolstov *Gweta-äli/Gweta*¹⁹, G. Haloun *zguja/skudja*²⁰, Maenchen-Helfen *Kusha*²¹ transkripsiyonlarını önerirken, bazı

¹⁴ Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde “Usunların kökenleri” kısmında bu konuya daha detaylı olarak değineceğiz.

¹⁵ Maenchen-Helfen, “The Yüeh-chih Problem Re-examined”, 1945, s. 77.

¹⁶ Enoki, et al. “a.g.m.”, s. 174.

¹⁷ K. Enoki, *On the Nationality of the Ephthalites*, Toyo Bunko, Tokyo, 1959, s. 12. Yuttal, Yettal, Haythal, Ephthal vs. bu formun bozulmuş şekilleri olduğunu ileri sürerek Yüeh-chih – Eftalit ilişkisi kurmuştur.

¹⁸ Maenchen-Helfen, “The Yüeh-chih Problem Re-examined”, 1945, s. 77.

¹⁹ Enoki, *a.g.k.*, 1959, s. 12.

²⁰ Enoki et al., “The Yüeh-chih and their migrations”, s. 174; Enoki, *On the Nationality of the Ephthalites*, s. 12. Haloun onları İskitler ile bağlantılandırmıştır. Haloun'un bu görüşüne katılan Enoki, Yüeh-chih'lerin bizzat İskitler olduğu diğer bir deyişle bir İskit kabilesinden ziyade bu ismin asıl taşıyıcıları olduklarını düşünmektedir. Zira burada bahsolunan kelime Yunanlılar'ın onlara verdiği isim olan *Skyth*/İskit değil, Herodot'un eserinde onların kendilerine verdiği ad olduğu söylenen *Skolot*'dur.

²¹ Maenchen-Helfen, “The Yüeh-chih Problem Re-examined”, 1945, s. 77, 80.

bilim adamları ise bugün en çok kabul gören “*qasch*”²² önermişlerdir. İşte bu sonuncu transkripsiyon Eski Türkçe’deki “yeşim-taşının” etimolojisini doğrulamaktadır. Eski Türkçe’de yeşim-taşı “*qasch*” ve yünün bir türüne de “*qu-sou/jusou*” denilmekte ve her iki kelimenin de Yüeh-chih ve Qusou kabile adlarının Çince transkripsiyonlarına uyduğu düşünülmektedir²³. Çin kaynakları Yüeh-chih’ler (Toharlarla ilişkilendirilen)²⁴ ve onların atalarının Avrasya’nın meşhur yeşim-taşı tüccarları olduklarını yazarlar²⁵. Arkeolojik buluntular, söz konusu dönemlerde Doğu Türkistan bölgesi merkezli (bilhassa Hotan yeşimi Çin’e gönderilmektedir)²⁶ olarak çıkartılan yeşim-taşının, Avrasya bozkırlarından Çin ülkesine kadar uzanan devasa bir hatta başta ticaret olmak üzere çeşitli kanallarla dağıldığını göstermiş ve Çin kaynakları da böylelikle desteklenmiştir²⁷.

Yüeh-chih’lerin etnik menşei hususundaki en yaygın görüş ise “Tohar” hipotezidir²⁸. Büyük Yüeh-chih iktidarı içinden filizlenen Kuşanlar, Hindistan topraklarının kuzeyini istila ettikleri dönemde, Hint kaynakları tarafından *Tukhara* ya da *Tushara*²⁹ şeklinde tesmiye edilmişlerdir. Bu bağlamda, Çin kaynaklarında umumiyetle *T’u-huo-lo* yani Tohar adıyla bilinen kavim ile Yüeh-chih’ler arasında genolojik bir bağ bulunduğu düşünülmektedir³⁰.

Yüeh-chih – Tohar ilişkisini ilk kuran bilim adamı F. W. Richthofen (1877) idi³¹. Haloun da bu görüşü desteklemiştir (1937)³². Shiratori, başlangıçta

²² Taishan, “A study of Saka History”, s. 61.

²³ Taishan, “a.g.m.”, s. 61 (dn.: 1).

²⁴ K. Jettmar, “Archäologie in Xinjiang und ihre Bedeutung für Südsibirien”, *Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Archäologie* (1992), vol. 12, s. 139–153; bkz. J. Romgard, “Ancient Human Settlements in Xinjiang and the Early Silk Road Trade”, 2008, s. 34, 37.

²⁵ J. Romgard, “a.g.m.”, s. 18, 34; Taishan, “A study of Saka History”, 1998, s. 61.

²⁶ Xinru Liu, “Migration and Settlement of the Yuezhi-Kushan: Interaction and Interdependence of Nomadic and Sedentary Societies”, 2001, s. 265.

²⁷ Yeşim taşı = Proto Türk. *Kāt*; Eski Türk. *qaš*/ {kaş}; Batı Moğol. *qas(i)*; Orta Moğol. *qaši*: bkz. S. A. Starostin, A. V. Dybo, O. A. Mudrak, *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*, s. 14. M.S. I. yüzyıl civarında Yunanlılar’ın, Kunlun Dağ silsilesinin Tarım Havzası’nın güneyinden kuzeyine doğru uzanan “yeşim taşı” ile ünlü bölgesini *Casia* olarak adlandırmışlardır; bkz. K. Enoki, G. A. Koshelenko & Z. Haidary, “The Yüeh-chih and their migrations”, s. 172. Bu bilgiler *Yüeh-chih* = *kaş/qash* transkripsiyonunu güçlendiren önemli verilerdir.

²⁸ Bu konuya “Tarım Mumyaları ve Yüeh-chih’lerin Etnik Menşei” bölümümüzde detaylı olarak değineceğiz.

²⁹ Xinru Liu, “Migration and Settlement of the Yuezhi-Kushan”, s. 265-266.

³⁰ Eberhard, “Çin kaynaklarına göre Orta ve Garbi Asya Halklarının Medeniyeti”, s. 171.

³¹ W. McGovern, *The Early Empires of Central Asia*, s. 480.

³² Taishan, “A study of Saka History”, s. 40 (dn. 27).

(1938) Toharlar'ın Baktriya'nın (Toharistan) yerli unsurları olduklarını ve topraklarının batıya göç eden Yüeh-chih'ler tarafından istila edildiklerini ileri sürmüştür. Lakin daha sonrasında (1941-3), Ptolemy'nin *Thaguri* dediği halkın yaşadığı bölgenin, verilen coğrafi bilgilere göre konumlandırıldığında Ho-hsi bölgesine denk düştüğünü ve buranın da Yüeh-chih'lerin eski ülkesi olduğunu belirterek Yüeh-chih'leri Toharlar ile özdeşleştirmiştir³³. Tarn da Grek, Çin, Hint, Tibet ve Hotan metinleri üzerinde yaptığı incelemelerde Toharların eski yurdunun Ho-hsi bölgesi olduğunu söyleyerek bu teze destek olmuştur³⁴. Maenchen-Helfen (1945), Togar/Tohar'ın aslında Yüeh-chih'lerin (= *Kusha*) kabile adı olduğunu iddia ederek Yüeh-chih – Tohar bağlantısını savunanlar arasındaki yerini almıştır³⁵. Cen (1981), Shiratori'nin ilk görüşüyle aynı şekilde Toharları Baktriya'nın yerli unsurları olduğunu belirterek, bu Toharlar'ın doğudan gelen Yüeh-chih'lerle birlikte Greklere koordineli hücumlar gerçekleştirdiklerini iddia etmiştir³⁶.

Genel itibarıyla Toharlar soy bakımından *europoid* bir ırk olarak lanse edilmekle beraber bugün kaybolmuş bir lisan olan Toharca'nın da Hint-Avrupa dil ailesinin geçmişteki bir üyesi olduğu varsayılmaktadır³⁷. Fakat Toharların kim olduğu ve Toharca'nın hangi dil ailesine mensup olduğu sorusu bilim dünyası için aslında tam bir bilmecedir ve bugüne değin çözülememiştir. Eldeki kısıtlı Toharca dokümanlar üzerinde yapılan çalışmalar, Toharca'nın Hint-Avrupa dil ailesinin hiçbir koluyla bağlantısı olmayan, kendine has bir karakter taşıdığını net bir şekilde göstermektedir³⁸. Eldeki az sayıda Toharca

³³ Taishan, "a.g.m.", s. 39 (dn. 19).

³⁴ W.W. Tarn, *The Greeks in Bactria and India*, 1951, s. 263-287.

³⁵ Maenchen-Helfen, "The Yüeh-chih Problem Re-examined", 1945, s. 77, 80.

³⁶ Taishan, "A study of Saka History", 1998, dn. 19: s. 39.

³⁷ Bilhassa geçmiş dönemlerde Toharca'nın Hint-Avrupa dil ailesine mensup olduğuna dair yaygın bir düşünce vardı. Bu görüşün bazı destekçileri şunlardır: H. Pedersen [İtalo-Keltik: 1913], A. Meillet [İtalo-Keltik – Slavo-Ermeni dilleri arası: 1914], J. Charpentier [Keltik: 1917]; E. Hermann [Frigce ile yakından, Ermenice ile uzaktan ilişkili: 1922], E. Benveniste [İtalo-Keltik – Greco-Ermenice arası: 1936]; H. Pedersen [İtalo-Keltik, Frig ve Hitit dilleriyle bağlantılı: 1925, 1938, 1941]; W. Porzig [Esas olarak en yakın Balto-Slavik ve Cermenik, daha uzaktan Grek ve Trako-Frik dilleriyle bağlantılı: 1954], G.S. Lane [Balto-Slavik ve Greko-Ermeni diller arasında olup son olarak İtalo-Keltik ve Slavik dillerle temas etmiştir: 1970], D. Q. Adams [bilhassa Cermenik diller ve Grekçe ile bağlantılı olup ikinci dereceden Baltık ve Latin dillerinin tesiri vardır: 1984]; bkz. D. Q. Adams, "The Position of Tocharian Among the Other Indo-European Languages". *Journal of the American Oriental Society*, v. 104 (n. 3), 1984, 395-402.

³⁸ Toharca, Hint-Avrupa dil ailesinde "gırtlaksılar" (Guttural'ler) ayrımına dayanan palatal (damaksılar), velarlar (yumuşak damaksılar) ve labiovelarlar (ön-damaksılar) ya da sibilant sesler arasındaki farklılaşmalar ile ilişkili Centum-Satem modellemesine göre bazı bilim adamları

yazmanın üzerine yenilerinin eklenmesi ve ortaya çıkan belgelerin incelenip daha detaylı linguistik araştırmalar yapılarak bu dilin mensup olduğu aile ve kökenlerinin tam olarak ortaya konmasıyla ancak mesele hallolacaktır³⁹. Toharca'nın kökenleri ve akraba dil-ailelesi meselesiyle ilgili son olarak şunu da belirtmekte fayda vardır ki Lubotsky ve Starostin'in 2003 senesinde yayımlanan çalışmasıyla Proto-Türkçe'den Proto-Toharca'ya geçmiş 10 kadar kelime açık bir şekilde tespit edilmiş ve "Toharca araştırmaları" dil-bilimsel anlamda yeni bir boyut kazanmıştır⁴⁰. Bu sonuncu çalışmayla birlikte bir yandan dil bilimcilerin ne denli zorlu ve karmaşık bir bulmacayı çözmeye çalıştıkları gözler önüne serilirken, diğer yandan meselenin "Hint-Avrupa" saplantılı subjektif döngüsünden çıkartılarak, Altayistik boyutunun da incelenmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu zamana kadar yazı kullandıklarına dair herhangi bir işarete rastlanmayan göçebe Yüeh-chih'lerin Baktriya sahasına göç etmeden evvel İç Asya'daki yurtlarında – ana-vatanları ile kısa süreli bir konaklama yaptıkları İli-Çu Havzaları – yaşadıkları dönemlerde, hangi dil-ailesine mensup bir lisan ko-

Toharca'nın Hint-Avrupa dil ailesinin Satem tipinden (Slavik, Baltik, İndo-İrani, Ermenice) tamamen ayrı tutularak Centum (Germetik, Keltik, İtalik, Helenik diller) tipine mensup bir lisan olduğunu iddia ederlerken, bazı bilim adamları ise Toharca'nın Centum-Satem modellemesiyle uyumadığını iddia etmektedirler. Örneğin Georgiev, Hititçe ve bilhassa da Toharca'nın keşfinden sonra Centum-Satem ayrımının ortadan kalktığını söylemektedir; bkz. Ş. Recai Tekeoğlu, "Bibliyografya-Kitap tanıtımı: V. Georgiev, *Introduction to the History of the Indo-European Languages*, Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences, Sofya, 1981", s. 183-200.

³⁹ Eldeki Toharca belgelerin büyük kısmı Brahmi hece alfabesinden bozma bir yazı sistemiyle yazılmışken Manihey alfabesiyle yazılan belgeler de bulunmaktadır. Agni ya da Turfan Toharcası [Toharca A = Doğu Toharcası] ve Kuça [Toharca B = Batı Toharcası]: Bkz. P. Daniels & W. Bright (eds.), *The World's Writing Systems*, Oxford University Press, New York, 1996, s. 531; *Encyclopedia of Buddhism*, ed. Robert E. Buswell, vol. I, Macmillian Reference, New York, 2004, s. 121; A. K. Narain, "Indo-Europeans in Inner Asia", 1990, s. 152. Külliyyatının önemli bir bölümü bilhassa Budist dini metinlerinin oluşturduğu Toharca'nın özellikle B lehçesinde yazılan dokümanlar daha çoktur. Yakın zamanlarda yapılan bazı tespitler ise Toharca'nın kaybolmuş başka bir lehçesinin olup-olmadığı sorusunu ortaya çıkarmıştır. Tarım Havzası'ndaki Krörän bölgesinde (Xiaho ve Qāwrighul mezar komplekslerine yakın) bulunan özellikle siyasi yazışmalarda kullanılan Hint kökenli bir dil olan Prakritçe belgelerde, Toharca'nın başka bir formu olduğu anlaşılabilir ve bölgenin yerli halkının konuştuğu dilden ödünçlendiği belli olan birçok özel isim ve sözcük dağılımlarına ait öge tespit edilmişti. Bazı bilim-adamları Toharca'nın kullanımına dair en erken kayıtlar olarak nitelendirdikleri bu Toharca formunu Krörän Toharcası ya da Toharca-C olarak adlandırmışlardır; bkz. J. P. Mallory, "Bronze Age Languages of the Tarim Basin", s. 48-49.

⁴⁰ A. Lubotsky & S. Starostin, "Turkic and Chinese loan words in Tocharian", *Language in time and space*, eds. L. M. Bauer, 2003, s. 258-262.